

Ke kořenům moderní ruské národní a kulturní identity

RADOMÍR VLČEK

Towards the Roots of a Modern Russian National and Cultural Identity

ABSTRACT: The aim of this paper is to discuss the impact of political events in the first decades of the 19th century on the formation of a modern Russian national and cultural identity. It is about a broader context towards cultural history, especially about showing the role of the Russian state and the Russian Orthodox Church. The work is of an analytical nature with the features of a case study. It focuses on the first decade of the 19th century, in particular the so-called, Patriotic War, usually referred to in general history as Napoleon's eastern campaign, but also shows some other key identifying features in the historical retrospective, as well as perspective. In doing so, it puts an emphasis on finding out the roots and effects of the so-called official nationality.

Keywords: Russia, 19th century, national consciousness, identity, Patriotic War, the Russian Orthodox Church

Cílem předložené studie je pojednat o vlivu politických událostí v Rusku a ruského politického myšlení prvních desetiletí 19. století na formování moderní ruské národní a kulturní identity. Soustředí se na tu její část, která se v ruském prostředí označuje jako ideologie oficiální národnosti. Jde ovšem o definování širších souvislostí směrem ke kulturním dějinám, především o ukázání role ruské pravoslavné víry a ruské pravoslavné církve. Práce je rozdělena na dvě části. V první je sledováno v obecnější rovině historických reálií formování ruské moderní národní identity, kdežto ve druhé části je položen důraz na odraz konkrétních politických událostí, zejména těch, které souvisely s tzv. Vlasteneckou válkou, na procesu formování moderní identity. Stať je analytického charakteru se znaky případové studie. S ohledem na tuto skutečnost se neomezuje jen na první desetiletí 19. století, ale ukazuje i další identifikační znaky moderní ruské národní a kulturní identity v historické retrospektivě i perspektivě. Důraz klade na určení kořenů moderní identity a na postupné formování vizí oficiální národnosti.

Paradigma národní identity

Národní a kulturní identita moderních národů se definuje především jako vědomí jazykové, kulturně historické, náboženské a politické jednoty a svébytnosti společenství žijícího v konkrétním geopolitickém prostoru. Toto společenství má k území, které obývá, konkrétní historické vazby, kulturní tradice i duchovní pouta.¹

¹ HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2009, s. 30-40.

Formování moderní národní a kulturní identity je procesem, během něhož se vytváří jednoznačné kolektivní vědomí identity tak, jak byla výše definována. Především jde o uvědomění si jazykové, kulturně historické, náboženské a politické odlišnosti určitého společenství od jiných (ostatních) národních komunit, a o vědomé prosazování těchto zvláštností.

Proces formování národní a kulturní identity moderních národů se nejčastěji odehrával ve druhé polovině 18. století a v 19. století. Jeho kořeny byly spojeny s významnými evropskými myšlenkovými a politickými směry 18. a 19. století, především s osvícenstvím a romantismem. Neznamená to však, že by všechny kořeny procesu formování národní identity moderních národů tkvěly až v tomto období. Některé faktory moderní národní a kulturní identity národů mají výrazně hlubší minulost; jejich profilování do podoby opory moderní národní a kulturní identity bylo záležitostí předchozích staletí. Již tehdy se utvářely a upevňovaly jako dlouhodobá, ovšem historicky proměnlivá, politickými, hospodářskými a šířeji kulturními okolnostmi determinovaná záležitost. Zjednodušeně lze zahrnout pod archetyp kulturních či kulturně civilizačních tradic, které v sobě zahrnují nejen kulturní znaky v užším slova smyslu, ale i další, dokonce i takové, které překračují do politické a hospodářské roviny (např. u národů, které žijí ve vlastním státním celku právě jeho formování a upevňování).

V odkazu na tuto skutečnost můžeme proces formování národní a kulturní identity moderních národů pojmut jako kauzální záležitost propojení znaků typických pouze pro druhou polovinu 18. století a pro 19. století, se znaky staršími vymežitelnými jako starší historicko-kulturní tradice. Starší a novější se přitom vzájemně ovlivňují, v lecčems i prolínají, ačkoli působí i nezávisle na sobě. Tím se vytváří determinanta dlouhodobého procesu formování moderní národní identity, kterou můžeme definovat paradigmatem duše národa. Formování moderní národní identity je ovšem „jen“ její součástí, jedním z jevů velkého myšlenkově hodnotového národního celku.²

Již v 18. století bylo prokázáno, že proces formování moderní národní a kulturní identity není procesem „an sich“, ale děním „für sich“. Neděje se tedy automaticky, ale pouze a výhradně na základě impulsů. Těmi nejvýznamnějšími jsou politické okolnosti a jimi umožněné působení konkrétních impulsů. Na formování moderní národní a kulturní identity měli všude rozhodující vliv nositelé těchto podnětů – konkrétní osobnosti. Obvyklé bylo především působení intelektuálů, kteří vědomě i podvědomě již existující znaky národní a kulturní identity (tradice) zřetelně zformulovali do identifikačního celku, doplnili dalšími doposud absentujícími znaky a jasně je vyjádřili. Český historik Dušan Třeštík (1933 – 2007) tento proces výstižně označil jako „vymysletí národ“.³ Jiný český historik Miroslav Hroch (*1932) prokázal odlišnosti, kterými procházel proces formování moderní národní a kulturní identity těch národů, které se nacházely v samostatném státě, od těch národů, které žily v multinacionálním souboru řízeném jinonárodním elementem.⁴ V prvním přípa-

² GELLNER, Arnošt. *Národy a nacionalismus*. Praha : Hříbal, 1993, s. 16-18.

³ TŘEŠTÍK, Dušan. *Zápisník a jiné texty k dějinám*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 140-156; TŘEŠTÍK, Dušan. *Myšlení dějiny*. Praha; Litomyšl : Paseka, 1999, s. 121-135.

⁴ HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských*

dě, který se týká také Ruska, se na tomto procesu výrazně podíleli intelektuálové obhajující existující státně politický model a usilující o kodifikaci takového pojetí národní a kulturní identity, které by bylo shodné se státní prospěšnou (a potřebnou) ideologií. V ruském prostředí lze tento proces definovat jako záležitost formování ideologie oficiální národnosti. Jejím vyvrcholením se v roce 1833 stala triáda, kterou do širších historických i aktuálně politických souvislostí zasadil ministr osvěty Sergej Semjonovič Uvarov (1786 - 1855).

Formování národní a kulturní identity moderního ruského národa se paradigmaticky ani obecně definovanými znaky nelišilo od výše uvedeného obecného vymezení. Stejně jako kdekoli jinde bylo dlouhodobou záležitostí spojující jak historické tradice formování národní identity, tak moderní představy o jednotě a svébytnosti národního společenství. Přesto je tento proces v ruském prostředí komplikovanější. Jde o to, že „Rusko“ nelze jednoduše etnický a dokonce ani kulturně civilizačně jednoznačně definovat. Střetává se v něm formování národní identity jednotlivých konkrétních etnických komunit s formováním „národní“ identity ve smyslu nadnárodní či supranárodní podřízené stěžejní determinantě fungujícího státu. Tento ne zcela ojedinělý problém je v ruském prostředí podtržen paradigmatickou jednotou, která termín ruský vztahuje jak k největší etnické komunitě žijící na území ruského státu, tedy identitě Rusů, především Velkorusů, tak identitě neruských komunit žijících ve státním celku Ruska. České a slovenské paradigma „ruský“ nevymezuje tedy pouze etnickou (národní) komunitu, ale i další komunity, které se nacházejí v soustátí, jemuž je připsán termín „ruský“. Ruské dějepisectví je na tom poněkud lépe, využívá odlišné pojmy ruský a *rossijskij*. Jenomže i v tomto případě je termín „ruský“ často připisován multinacionálnímu celku, především ve starších „ruských“ dějinách a tedy v definování tradic národní identity, a národní identitu mu často podřizuje.⁵

Objasnění celé této složitosti vyžaduje řadu zevrubných analýz. Předložený příspěvek je jejich první částí. Jeho cílem není vymezovat ani definovat specifika národní identity etnických Rusů či těch komunit, které se naopak k Rusům nehlásily, ale analyzovat kořeny „národní“ identity ve smyslu vědomého poznávání potřeby či nutnosti spolupatříčnosti k širší komunitě (komunitám) žijící v ruském státu, v moderním paradigmatu vymezeném ruským termínem „Rossija“. Jde o to přispět tak k poznání toho, co ruský filozof Nikolaj Alexandrovič Berdajev (1874 - 1948) označil jako „ruskou duši“.⁶ Ponechme proto výše zmíněný problém ruské etnicity jako významné determinanty moderního národního a kulturního vědomí poněkud stranou a soustředíme se na formování moderní národní identity pojmávané v celku „ruské“ komunity vymezené jako společenství, které žilo po staletí (a postupně se rozrůstalo) ve státním celku Rusko - Rossija. Učíme tak i proto, že námi vytčeným úkolem je upozornit na zvláštnosti Ruska a jeho komunity prostřednictvím procesu formování moderní národní identity, zejména pak na skutečnosti determinujících

národů. Praha : Sociologické nakladatelství, 2009, s. 123-130.

⁵ PUTNA, Martin C. *Obrazy z kulturních dějin ruské religiozity*. Praha : Vyšehrad, 2015, s. 18-19.

⁶ BERĎAJEV, Nikolaj Alexandrovič. *Ruská idea. Základní otázky ruského myšlení 19. a 20. století*. Praha : Oikymen, 2003, s. 7-9.

zásahů státu do „národních“ idejí. Jde o to vysvětlit ruskou zvláštnost spočívající v podílu státem určované ideologie na formování moderní „národní“ a kulturní identity.

Moderní ruská národní identita

Moderní ruská národní a kulturní identita tedy vycházela ze starších kořenů. Jejich podstatnou částí byl lokální patriotismus determinující podmnožiny historických, věroučných, etnologických i folklorních tradic. V ruském prostředí ovšem již tehdy více než kde jinde tyto faktory doplňovala, či přesněji vyjádřeno, jim dominovala, vědomá spolupatříčnost k velkému státnímu celku přesahujícímu etnické hranice. Šlo o příslušnost ke státu schopnému zajistit jim obranu před vnějším nepřítelem. Tuto obranu zajišťoval především panovník, kníže, velkokníže, samoděržavný car, později car imperátor, jenž byl věroučně v pozitivním smyslu determinován pravoslavnou vírou pojímanou jako jedinou správnou vírou na celém světě.⁷

Formování moderní ruské národní a kulturní identity se odehrávalo tak jako i jinde především v 19. století. Některé jeho atributy tedy měly hlubší kořeny, jiné se utvářely až na počátku 19. století. Jejich svorníkem a současně i nejvýznamnějším hybatelem se staly události, které přímo nebo alespoň zprostředkovaně souvisely s Napoleonskými válkami. Rusko v jejich průběhu prošlo především tím, co jeho historiografie označila jako Vlasteneckou válku. Jinde ve světě se obvykle užíval termín Napoleonovo východní tažení. Rozdílnost paradigmatického vyjádření není natolik podstatná, jako skutečnost, že v těchto událostech vyvrcholila ideová vize nutné semknutosti ruské společnosti kolem státních a církevních institucí. Její organickou a základně stavební jednotkou bylo tvrzení, že ruský pravoslavný národ je jedinou spásou svěbytného a svérázného ruského impéria (či dokonce celého světa).⁸

Přední činitelé ruského státu ve snaze zachránit existenci ruského státu ohroženého Napoleonovými vojsky po kontroverzním zvažování jak dál, rozhodli o vytvoření domobraněckých jednotek. Nebylo pro ně dostatek kvalitních zbraní, jednotné ošacení ani kvalitní vedení. Jejich stěžejní zbraní proto měla být samotná víra ve spásu Ruské říše, v záchranu smrtelně ohroženého, jediného skutečného pravoslavného státu vedeného dobrotivým a vždy spravedlivým carem – báfuškou. Od jednotlivých idejí nemělo být daleko ke zformulování ideologii manipulující masy k vlasteneckému proimperiálnímu myšlení.

Na druhé straně ovšem právě válečné útrapy a Vlastenecká válka jako celek přiměla širší vrstvy k tomu, aby pochopily svůj význam a aby začaly v následujících letech prosazovat požadavky, které se od něho odvíjely. Děkabristické povstání v polovině třetího desetiletí 19. století bylo sice „pouze“ vystoupením elity ruského národa, ale takovým, které reprezentovalo názory širších vrstev. Nevýhodou (a jak se nakonec ukázalo i osudovou) byla jeho názorová i organizační různorodost, nejednotné řízení a v závěrečné fázi i strach jeho společensky výše postavených účastníků z nevyzpytatelnosti kroků širších vrstev, nicméně předností se stalo to, že

⁷ NYKL, Hanuš. *Náboženství v ruské kultuře*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2013, s. 10-14.

⁸ REYOVÁ, Marie-Pierre. *Tragické tažení 1812. Napoleonův vpád do Ruska v novém světle*. Praha : Nakladatelství Dobrovský, 2013, s. 7-14.

poprvé v ruských dějinách se objevily konkrétní širěji prezentované vize o změně samoděržaví v jinou formu vlády a o zahájení jistých kroků demokratizačního politického i širěji kulturně civilizačního procesu.⁹

Myšlenky a vize děkabristů se staly významnou součástí formování moderní národní identity ruské společnosti. Nešlo při tom pouze o širší vrstvy, které si jak jimi, tak následně s nimi spojenými kroky intelektuálů, uvědomovaly svoje postavení, ale i o reakci oficiální politiky na ně. Obojí přitom spojovala stěžejní determinanta tradice formování moderní národní a kulturní identity. Tím byly po staletí v ruském prostředí zakořeněné obavy z toho, že si tuto Rusko podmaní nějaký soupeř, tedy mocný a schopnější nepřítel. Mocný, co do velikosti jím ovládaného státu, a schopný, pokud jde o jeho řízení a organizaci. Představitelé ruského státu se snažili z těchto ohrožení poučit, a to především tím, že napodobovali to, co činili jejich konkurenti. Tedy snahou čelit jim ve své „národní“ identitě odkazy na vlastní, v některých dějinných fázích pouze vysněný mocný a silný ruský stát.¹⁰

Rusové se museli po staletí vyrovnávat s nebezpečím v podobě Pečeněhů, Polovců, Mongolů, Poláků a dalších komunit. Jejich nebezpečí se jim jevilo tak časté, že si z něj vytvořili vizi permanentního ohrožení. Ta na jedné straně znejišťovala osud a náležitost obyvatel ruského impéria k jedné velké (národní) komunitě, na druhé straně však akcentem faktoru strachu a obav ji homogenizovala a přibližovala k ní další, méně početné a identifikačně slabší komunity. Vědomí společného nepřítele, často i jen potenciálního, tím spojovalo ruskou společnost na státním základu. Současně vyvolávalo a podněcovalo etnicky sice nesourodou, vědomě však blízkou „ruskou“ komunitu k vymezení zvláštností a výjimečností, kterými se měla (nebo alespoň mohla) od nepřítele (i jen potenciálního) či konkurenta odlišovat. Šlo tedy o vědomý, státem řízený identifikační proces.¹¹

Takto pragmaticky zdůvodněná a čelnými osobnostmi ruského státu permanentně podněcovaná politická dimenze determinovala celý následný proces formování moderní národní a kulturní identity. Tím bychom se mohli vrátit k tomu, co jsme již zmínili, že nešlo přitom jen o ruskou (velkoruskou) komunitu, ale i o identitu s ní do jednoho státu spojených dalších neruských (ne velkoruských) komunit. Následkem toho se pak vytvářel, ovšem do značné míry uměle působením vědomého nátlaku politických činitelů ruského státu, využívajících k tomu i dalších, pro společnost přijatelnějších intelektuálních vizí, zvláštní identifikačně na státu (impériu) jednoznačně závislý super nacionální celek. Tedy to, nač jsme již výše upozorňovali, ale se zdůrazněním, že vytvoření tohoto celku bylo pouze ideologickou, nikoli skutečně všemi identifikačními znaky definovanou záležitostí. Zjednodušeně se tento označoval jako ruský, byť i se skutečnou dimenzí „ruský“ měl společnou pouze státní identitu chápanou jako nutnou mocenskou obranu (a útok). Kulturní a duchovní vymezení v něm bylo zatlačeno do podružného postavení. Aniž bychom aktualizovali

⁹ TRIGOS, Ludmila A. *The Decembrist myth in Russian culture*. New York : Palgrave Macmillan, 2009, s. 9-17; ŠEDIVÝ, Jaroslav. *Děkabristé. Anatomie nezdařeného pokusu*. Praha : Volvox Globator, 2000, s. 45-86.

¹⁰ ZAJĄCZKOWSKI, Wojciech. *Rusko a národy. Osmý kontinent. Náčrt dějin Eurasie*. Praha : Misgurnus a. s., s. 8-26.

¹¹ ROJEK, Pavel. *Rusko: prokletí impéria*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2015, s. 17-22.

vytvořený závěr, domníváme se, že je to podstatný důvod, proč v konkrétních historických podmínkách konce 20. století muselo dojít k rozpadu sovětského soustátí a proč jeho stávající ruský celek musí být i nadále držen pohromadě jinými než výhradně demokratickými postupy.¹²

Ruský stát, ať již se jednalo ve středověku o moskevský či v novověku o petrohradský celek, byl po staletí řízen centrálním modelem stavěným na pyramidální konstrukci. Jejím vrcholem byl samoděržavný car, jehož neomezená a světskou činností nekontrolovatelná moc byla podpořena autoritou ruské pravoslavné církve. Car sice využíval tradiční oddanosti mas odvíjející se od lidového monarchismu, tradičně využíval vize působení jako ikony spojující a zachraňující státní celek, svoji moc však udržoval především silou. Za tím účelem vydržoval nejen vojsko mající bránit jeho (státní) postavení před vnitřním i vnějším nepřitelem, ale i nejrůznější státní instituce, z nichž část mu sloužila k naplňování jeho mocenských a vládních úkolů. Pouze domnělá autorita moci vedla k nutnosti obklopovat se v těchto pozicích loajálními a velmi pečlivě lustrovanými osobnostmi ochotnými naplňovat carovy vize. Společnost vůči tomuto postupu nenamítala, jedním z podstatných tradičních znaků její identity totiž byla úcta k osobnostem. Pyramidální model řízení ruského státu totiž umožňoval, aby na regionální úrovni vystupoval každý správce, případně i konkrétní šlechtic, jako malý car. Tedy nezpochybnitelná, jediné vůdcovství schopná (ale i ochotná) osobnost.¹³

Identita společnosti, která se vztahovala k osobnosti panovníka (často ale i níže postaveným „vůdcům“), byla v ruském prostředí bezprostředně spojena s charismatem, jemuž byla tato osoba v ruském prostředí tradičně vystavována. Stejně tak ovšem byla spojována s vírou, že ruský panovník je excelentní právě proto, že je výjimečné i celé Rusko a společnost, která v něm žije. Aby si společnost udržela své zvláštní postavení, nestačí věřit v mimořádné schopnosti vůdce, ale je i nutné jej vždy a za všech okolností podporovat, hájit a pomáhat mu. Takto se v ruské identitě profilovala vize mimořádného postavení a současně zvláštní úlohy ruské společnosti (a její části) ve vztahu ke svému vůdci.

Osobnost panovníka - v dávné ruské minulosti knížete a velkoknížete, později cara a v moderní době cara imperátora - se tím stala stěžejním znakem identity společnosti ve smyslu identity vztahování k „ruskému“ státu. Jako druhý podstatný znak, bezprostředně s prvním související, vzájemně se s ním prolínající a ovlivňující, byla pravoslavná víra. Ve středověku byla řízená ruskou pravoslavnou církví. Jenomže ani tehdy se ruské pravoslavné církvi nepodařilo získat ve společnosti dominantní postavení. Velikost státu, komplikovaná hierarchie a především tíživé sociální podmínky způsobovaly, že církev a víra nebyly spolu nerozlučně spojeny. V návaznosti na tradice pohanství měla v Rusku významnější postavení než kdekoli jinde lidová zbožnost. Identita společnosti se vztahovala především k ní. Jenomže to nevyhovovalo státu. Jeho zajištění vyžadovalo jasnou a zřetelnou pravoslavnou ideologii. Tu mohla dát společnosti církev nebo světská moc. Církev a stát (car) však v ruském

¹² BESANCON, Alain. *Svatá Rus*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2015, s. 50-53.

¹³ VLČEK, Radomír. *Kapitoly z ruských dějin 18. století. Geneze a vývoj ruského impéria*. Brno : Masarykova univerzita, 2014, s. 165-166.

prostředí tradičně soupeřily o dominanci. Proces podobný západoevropského boji o investituru byl dlouhodobější, lítější a ve své podstatě zásadnější. V byzantském cesaropapistickém modelu byla tolerována pouze jedna varianta. Identita ruské společnosti se však tradičně opírala o dva pilíře – stát a víru. Kdežto s postupujícími staletími stát zřetelně prokazoval svoje mocenské schopnosti a sloužil společnosti jako skutečná opora, o ruské pravoslavné církvi to tvrdit nelze. Zůstávala ovšem pravoslavná víra.

Církev v 18. století již zůstala duchovní institucí nikoli již řízenou církevním hierarchou – patriarchou –, ale opět jen ruským panovníkem. I když explicitně byla skutečnost panovníkova postavení jako hlavy ruské pravoslavné církve vymezena až v *Následnickém řádu* cara imperátora Pavla I. (1796 – 1801) vyhlášeném při Pavlově slavnostní korunovaci v roce 1797, fakticky tato skutečnost platila po celé 18. století. Tento zvláštní způsob vlády ovšem sankcionovala již oficiální doktrína samoděržavné vlády, která se zformovala v 16. a 17. století. V průběhu první poloviny 18. století se pak dále rozvíjela v závislosti na politických, ekonomických a sociálních změnách ruské společnosti. V dvacátém článku *Vojenského řádu* z roku 1715 byla charakterizována moc ruského panovníka následujícími slovy: „*Jeho Veličenstvo je samoděržavný panovník, který není nikomu na světě povinen zodpovídat se ze svých činů. Má právo a moc vládnout svými zeměmi podle své vůle.*“ Další zvýraznění nejvyšší moci bylo patrné v *Duchovním reglementu* z roku 1721, ve kterém byl car Petr I. představován jako „*křesťanský panovník, pravoslavní a veškeré církve Svaté spasitel („bljstvitel“)*“. V praxi šlo o přirovnání k rodině, v jejímž čele stojí otec – car a ostatní jsou jeho dětmi – poddanými, které chrání před zly vnějšího světa.

Ve všech bodech se jednalo o rozvinutí teorie pravoslavného křesťanského samoděržaví, kterou sestavil již car vší Rusi Ivan IV. Hrozný (1533 – 1584). Hlavním jejím atributem byla vize, že samoděržavná moc pochází od Boha. V praxi se projevovala v oficiální titulatuře: „*Z boží milosti, My, nejsvětější a nejmocnější Veliký Pán, Car a Velkokníže Petr Alexejevič, vši Velko i Malo a Bílé Rusy samoděržec...*“ Roku 1721 se Petr I. nechal titulovat jako car imperátor. Nešlo pouze o vyjádření nedotknutelnosti a neohraničenosti moci, její velikosti a slávy, ale také, v duchu římské tradice o moc jak nad světským, tak církevním světem. Tím se také ruský imperátor výrazně odlišoval od císařů, resp. imperátorů západního světa. Protože sám již byl jednou korunovaný a ruská pravoslavná tradice nepřipouštěla další korunovaci, mohl se pouze nechat imperátorem prohlásit. Jinak to mohlo být s jeho druhou manželkou Kateřinou Alexejevnu (1684 – 1727). Tu Petr I. nechal v roce 1722 korunovat s titulem carevna – imperátorka. Podotkněme, že v Rusku až do konce 18. století probíhaly korunovace cara a carevny odděleně. Teprve Pavel I. určil, aby se tato akce v případě „carských“ manželů konala jako společná. Nejposvátnější část obřadu, tzv. pomazání, se přitom konalo pro manžele společně uvnitř oltáře. Toto místo přitom bylo doposud vyhrazeno pouze pro muže, panovníka či církevní hierarchy, ženy carevny tento akt podstupovaly před oltářem. Z pohledu identity společnosti snad šlo o detail. Nicméně šlo o podstatnou záležitost pro definování postavení autority, ke které se vztahovala i moderní ruská identita.

Zásluhou Petra I. se ruský stát stal nejen objektem vnímání, ale i subjektem konání. Identita společnosti se stále zřetelněji, což byl proces probíhající po celé 18.

století, měnila směrem od církve ke státu. Od něj se nyní nově vše odvíjelo. Bezpečí společnosti i její sebeurčení. Nutno ovšem podotknout, že vše se odvíjelo velmi pomalu. Petr vytvořil pro takové vymezení pouze podmínky. Zejména vesnice zůstávala nejen po celé 18. století značně tradicionalistická a konzervativní, identita se proměňovala jen velmi zvolna.

Petrovo upevňování samoděržaví s jeho nezpochybnitelnými pilíři v rovině světské (státu) a duchovní (nikoli církevní) podporovala služební závislost všech obyvatel ruského impéria na panovníkovi. S tím bezprostředně souviselo zamezení jakékoli snaze o samosprávu stavů. Ta by přece znamenala jistou svobodu vůči státu. Formování stavů proto nebylo cílem Petrových reform. Nicméně hospodářské požadavky státu vyžadovalo stavovské vymezení, a tudíž se jejich utváření stalo jistým, ruský specifickým případem formování stavů. Stavů v jejich nesvobodě. Rozpor mezi státním a stavovským principem se stal jedním ze stěžejních znaků dalšího vývoje Ruska. Jisté narovnání této disproporce umožnili car imperátor Petr III. (1762) a carevna imperátorka Kateřina II. zvaná Veliká (1762 – 1796) svobodami udělenými šlechtě a měšťanům. Z pohledu západoevropského to však stále ještě bylo nedostatečné, a tak se stavy v Rusku v takové podobě jako v západní Evropě nikdy ne vytvořily.

Centrální řídicí model vyžadoval jasnou mocenskou vizi a její vysvětlení širokým vrstvám obyvatel. Vize naplňovaly státní ideologii, která měla natolik zakořenit v mysli společnosti, aby se stala součástí, nejlépe stěžejní oporou komunitární identity. Ruská společnost byla po staletí pasivní, trpělivá, oddaná svému osudu.¹⁴ Její submisivnost umožňovala, aby státní moc předcházela nebo se alespoň snažila předcházet z jejího pohledu připravovaným excesům. Spontánním projevům lidové nespokojenosti, vyvolané hladem a dalšími tíživými sociálními podmínkami, zabránit nedokázala. Dokonce si na ně zvykla a považovala tato spiknutí („bunty“) za přirozené excesy. Udržovala však dostatečnou sílu, aby zabránila jejich pro sebe fatálním dopadům. Čeho se však bytostně obávala, to byl pokles lidového monarchismu, oddanosti carovi a státu, stejně jako pravoslavné církvi. A proto se snažila jednoznačně vymezit moderní ruskou identitu, dát nejen jednoznačný návod, ale také kategoricky přikázat, jak se má ruská supernacionální státní společnost vymezovat od ostatních a čím je má (byť i jen ve vizích) převyšovat. Důraz byl při tom opět položen na historické zkušenosti, nebezpečí nepřítelů, vizi, že ruské komunitě (stejně jako ruskému státu) neustále někdo škodí, připravuje se na to, aby jí (mu) ublížil, ponižil její (jeho) postavení a zničil ji (ho). Vyzdvihovány byly naopak ty momenty ruských dějin, kdy se společnost jako celek postavila za svého panovníka a jeho (jejich) stát.¹⁵

Historická podmíněnost národní identity

Pro identitu vymezovanou carem (intelektuály, státem) tedy nebyla podstatná jen obecná politická rovina, ale i jednotlivé konkrétní události. Např. na počátku druhého desetiletí 17. století, v době, kdy se snažila polsko-litevská vojska zmocnit Rusi, se zformovalo tzv. národní vojsko, které bylo vedeno motivem spásy ruského národního

¹⁴ ANDREJEVA, Larisa Anatoljevna. *Religija i vlast v Rossii. Religioznuje i kvazireligioznuje doktriny kak sposob legitimizacii političeskoj vlasti v Rossii*. Moskva : Naučno-izdatel'skij centr Ladomir, 2001, s. 5-7.

¹⁵ KARAMZIN, Nikolaj Michajlovič. *Obrazy z dějin říše ruské*. Praha : Odeon, 1984, s. 13-16.

celku soustředěného kolem Moskvy. Podle legendy se úkolu shromáždit silné lidové vojsko odhodlané položit za ruskou vlast životy ujal mladý bojovně naladěný kníže Dmitrij Michajlovič Požarskij (1578 – 1642) a nižněnovgorodský měšťan Kuzma Minin (? – 1616). V letech 1611 – 1612 se pod jejich velením shromažďovala domobrana. Oč byla hůře vybavena zbraněmi, o to byla silnější po morální stránce. Bojovala za sebe, cara, pravoslavnou víru a celou „svatou“ Rus. Skutečný fyzicky přítomný car, který by plnil tradiční roli spravedlivého vládce a ochránce, tedy jako jednoznačná autorita, v Moskvě absentoval. Jednalo se o dobu tzv. Lžidimitrijů. Identita společnosti vztahená k němu byla již dříve jejich zásluhou podlomena. A tak rozhodující roli sehrála národní identita vztahená k ruské zemi, k její skutečné nebo jen domnělé duchovní a šířeji kulturní síle. Díky tehdejší ideologii konkretizující aspekty této identity ve zformované domobraně, označované v zájmu posílení pozdější moderní národní identity eufemisticky jako národní vojsko, při jejím druhém tažení na záchranu Moskvy ze stejného důvodu neméně eufemisticky označované jako bělokamenná či pervoprestolnaja, podařilo se nad Poláky zvítězit a tím vytvořit předpoklady pro úspěšné překonání tzv. smuty. Tím se zrodila tradice konkrétního identifikačního prvku, kolektivní hrdinných obránců reprezentovaných národním – vlasteneckým – vojskem obhajujícím specifické znaky ruské národní a kulturní identity.¹⁶

Michail I. Romanov (1613 – 1645), který se na základě rozhodnutí zemského sněmu stal v roce 1613 samoděržavným panovníkem vši Rusi, neusiloval pouze o obnovu smutou zničené země, ale také o vytvoření silného státu, který by byl schopný podobným ohrožením čelit. Aby toho dosáhl, vytýčil si úkol proměnit Rusko ve stát schopný konkurence i vyspělým evropským zemím. Proces reformem spjatých s modernizací státu tedy nebyl až záležitostí cara Petra I. (1689 – 1725), jak se obvykle v příručkách tvrdí,¹⁷ ale již jeho předchůdců, zejména tzv. prvních Romanovců, tedy Michaila I. Romanova a Alexeje I. Michajloviče (1645 – 1672).¹⁸

Petr I. Alexejevič byl nesporně panovníkem, který si uvědomoval význam státních institucí pro spolehlivý chod státu a společnosti. Proto také na ně zaměřil svoji reformní činnost. Její podstatnou součástí přitom byly další dva úkoly: zformulovat jednoznačnou státní ideologii a státu podřídit organizaci ruské pravoslavné církve, aby se jí hlášané myšlenky staly pevnou oporou státní ideologie. Petr totiž vycházel ze zkušenosti, že základním kamenem dosavadní ideologie, na níž bylo budování moskevské samoděržaví, byla vize jednoty, sobornosti a občinnosti, udržující prý harmonické vztahy mezi státem, pravoslavnou církví a vírou lidu.¹⁹

Petr sice věřil v oddanost ruského lidu, v jemu vlastní lidový monarchismus a bezbřehost pravoslavné víry, stejně jako i jiné modernizační kroky i formulování nové státní ideologie svěřil konkrétní osobě. Tou byl novgorodský arcibiskup Feofan Prokopovič (1681 – 1736).²⁰ Z jeho hlavy vzniknul v roce 1721 Petrem I. zveřejněný *Duchovní reglement*, který na jedné straně nominálně povyšoval petrohradské carství

¹⁶ VLČEK, Radomír. Nostalgie a ruské dějiny. Role osobnosti. In HANUŠ, Jiří a kol. *Nostalgie v dějinách*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2014, s. 27-42.

¹⁷ ŠVANKMAJER, Milan a kol.. *Dějiny Ruska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 131-133.

¹⁸ VLČEK, Kapitoly z ruských dějin 18. století, s. 18-31.

¹⁹ BELOVINSKIJ, Leonid Vasiljevič. *Kultura ruské povsednevnosti*. Moskva : Vysšaja škola, 2008, s. 13-40.

²⁰ SMIRNOV, Valentin Georgijevič. *Feofan Prokopovič*. Moskva : Soratnik, 1994.

na impérium a ruského cara na imperátora, a na druhé straně nově vymezoval nejvyšší řídicí a kontrolní orgán ruské pravoslavné církve.²¹ Stalo se jím Duchovní kolegium přejmenované o rok později na Posvátný synod. V čele Duchovního kolegia stanul dosavadní úřadující zástupce patriarchy („městobljustitel“) metropolita rjazaňský a muromský Stefan Javorskij (Simeon Ivanovič Javorskij, 1658 – 1722).²² Když Javorskij roku 1722 zemřel, Petr s vědomím, že ruská pravoslavná církev ztratila autoritu, která by mu mohla konkurovat, učinil další podstatný zásah do její organizace. Posvátný synod rozdělil na dvě části, na duchovní a světskou konzistoř a jako kontaktní osobu Posvátného synodu se státními orgány a především sebou určil vrchního prokurátora („ober-prokurora“) Posvátného synodu. Pravomoci vrchního prokurátora Posvátného synodu postupně vzrůstaly, až na počátku 19. století již zcela plnil úlohu předsedy Posvátného synodu, osobně jej řídícího a také osobně odpovědného carovi za celý Posvátný synod. To již rozdělení na dvě části neexistovalo, členové Posvátného synodu vybraní ze světské i duchovní sféry si byli prakticky rovni, jen vrchní prokurátor jim byl nadřazen. A nadřazen jim byl také tajemník Posvátného synodu, neboť jeho rukama procházela veškerá synodální agenda, přičemž byl povinován o všech podstatných záležitostech informovat cara. Tím byla zajištěna carova kontrola vrchního prokurátora a umocněna nedůvěra mezi jednotlivými členy Posvátného synodu. Nutno ovšem zdůraznit, že tak jako i v jiných liniích ruské politiky, i v tomto směru vždy přežíval prvek osobnostní důležitosti. Ten, kdo požíval u cara větší důvěru, byl důležitější, byť i hodnostně a funkčně to neodpovídalo. Vrchní prokurátor se tedy mohl v takových případech kontroly tajemníka zbavit a být pouze carem kontrolovanou osobností a naopak. Za zmínku také stojí, že funkci vrchního prokurátora Posvátného synodu nikdy v ruských dějinách nevykonával duchovní. Vždy se jednalo výhradně o osobnost světského ražení, nejčastěji zkušeného vojenského nebo policejního důstojníka.²³

Postupně podřizování ruské pravoslavné církve státnímu dirigismu šlo ruku v ruce s procesem sekularizace, který v průběhu 18. století nabýval v ruském prostředí na intenzitě. Role církve ve vztahu ke státu se stávala stále více submisivní, což se negativně projevovalo na jejím respektu mezi ruskou společností. Ta ale zůstávala tradičně religiózní. I na konci 19. století se 85% obyvatel ruského impéria hlásilo k pravoslavnému vyznání. Ruské společnosti 18. a 19. století však byly vlastní především znaky lidové zbožnosti. Ta se projevovala jak v soukromí, v domech a bytech před rodinnými či osobními ikonami, tak ve vesnických i městských kostelích a chrámech.²⁴

Z výše uvedeného plyne, že od poloviny 18. století se formující moderní ruská národní identita byla silně determinována státním dirigismem. Totéž pak platilo po celé 19. století. Jen zopakujeme, že to umožnila skutečnost, že se v Rusku tradičně udržoval model byzantského césaropapismu, v jehož intencích byl panovník nejen

²¹ PROKOPOVIČ, Feofan. *Duchovnuj Reglament, Blagodatiju i miloserdijem čelovekoljubca Boga, tščanijem že i povelenijem Bogom dannago i Bogom umudrennago Vsepresvětľjšago Deržavnějšago Gosudarja Petra Pervago Imperatora i Samoderžca Vserossijskago*. Sankt Peterburg : Pravitelstvjuščij Sinod, 1818.

²² SAMARIN, Jurij Fedorovič. *Stefan Javorskij i Feofan Prokopovič*. Moskva : D. Samarín, 1880.

²³ VLČEK, Kapitoly z ruských dějin, s. 83.

²⁴ VLČEK, Radomír. Ruská pravoslavná církev a „pravá“ víra na počátku 19. století. In *Svět literatury*, 2016, v tisku.

nejvyšší světskou osobností, ale i hlavou pravoslavné církve. Tento tradiční model se v ruském prostředí prohloubil vlivem smutných časů, tzv. smuty, která na počátku 17. století přivedla ruský stát do stádia zmatků a nepokojů. Romanovci, kteří se ujali vlády nad Ruskem v roce 1613, se tímto způsobem snažili posílit jak svoje postavení, tak pozici státu jako celku. Výrazně k tomu pak přispěl na počátku 18. století car imperátor Petr I. Veliký. Ten navíc zasáhl do identity ruské společnosti i tím, že o své vůli změnil řízení ruské pravoslavné církve v její nejvyšší hierarchii. Zrušil moskevský patriarchát, aby jej nahradil zbyrokratizovaným státem kontrolovaným (a později i řízeným) Posvátným synodem. Pravoslavní hierarchové se tomu vehementně bránili. Tvrdili, že car smí stát maximálně na stejné úrovni jako představitel církve, tedy patriarcha, nikoli se nad něj povyšovat. Pokud tak učiní, o což se Petr zřetelně pokusil, pak bude potrestán. Protože však vládné velké komunitě, boží trest stihne i ji, a to za to, že něco takového, jako podřízení patriarchy světské moci, dopustila. Jenomže k žádnému konci světa, jak proponovali, nedošlo. Společnost tím byla zviklána, resp. tím jen upevnila svoji víru ve všemocnost a všemohoucnost světského panovníka. Její pravoslavná identita zůstala věroučná, ale podřídila se autoritě státní moci.

Faktor Vlastenecké války

Život ruské společnosti mimořádně ovlivnily události prvních desetiletí 19. století. Ruská historiografie tradičně dělí dobu napoleonských válek na tři etapy: dobu koaličních válek, tj. dobu, ve které bylo Rusko zapojeno do 3. a 4. protinapoleonské koalice, konkrétně roky 1805 a pak 1806 - 1807, končí tylžským mírem, dobu Vlastenecké války, tedy rok 1812 a na zahraniční tažení, tj. roky 1813 - 1814 vrcholící „epizodou“ u Waterloo v roce 1815.²⁵

Době napoleonských válek předcházela etapa válek s revoluční Francií. Ta v obecných dějinách zahrnovala léta 1792 - 1799. Rusko se do nich zapojilo až v roce 1798 jako člen 2. protifrancouzské koalice. Car Pavel I. však dlouho v koalici nevydržel. Záhy uzavřel mír s Francií, a tím citelně zhoršil rusko-britské vztahy. Především v rovině obchodu. To Rusku v mnohém uškodilo, a proto takový postup Pavlu I. ruská veřejnost vyčítala. Je pravděpodobné, že tato skutečnost urychlila státní převrat roku 1801, nebo alespoň přispěla k jeho zdůvodnění.²⁶

Alexandr I. po svém nástupu na trůn v roce 1801 zvolil pozici, ve které Rusko mělo hrát roli světového arbitra míru. Jeho diplomaté měli působit jako zprostředkovatelé v konfliktech mezi evropskými zeměmi. Byl přesvědčený, že optimální je taková mezinárodní situace, která zajistí rovnovážný mocenský vztah. Alexandr I. proklamoval, že bude udržovat přátelské vztahy se všemi zeměmi včetně Francie a Osmanské říše. Je přece v zájmu lidstva, aby byl světový mír zachován.²⁷

²⁵ MEELNIKOVA, Ljubov Vladimirovna. *Armija i Pravoslavnaja Cerkov, Rossijskoj imperii v epochu napoleonských vojn.* Moskva : Kučkovovo pole, 2007, s. 57.

²⁶ *Istorija Rossii XIX - načala XX veka. Učebnik dlja istoričeskich fakul'tetov univeritetov.* Pod red. V. A. Fjodorova. Moskva : Izdatel'stvo Zercalo, 1998, s. 28.

²⁷ Projekt všemilostivejšej gramoty Rossijskomu narodu žalyjemoj. In *Gosudarstvo Rossijskoje: vlast' i obščestvo s drevnejšich vremen do našich dnej.* Sbornik dokumentov. Pod red. Ju. S. Kukuškina. Moskva : Moskovskij univerzitet, 1996, s. 119-125.

Britský ministerský předseda William Pitt mladší (1759 – 1806) se minimálně od roku 1803 snažil postoj Alexandra I. změnit. Podařilo se mu to v roce 1805, kdy Rusko vstoupilo do 3. protinapoleonské koalice. Účast Ruska v koalici však skončila nechalvne: porážkou v bitvě tří císařů u Slavkova nedaleko Brna 2. prosince 1805. Rakouský císař podepsal s Napoleonem v Bratislavě přešpurský mír. Alexandr podepsal jen příměří a ustoupil se zbytky svých vojsk na území ruského impéria.²⁸

V roce 1806 se zejména z pruské iniciativy zformovala 4. protinapoleonská koalice. Prusko bylo poraženo dříve, než Alexandrova vojska stačila do bojů zasáhnout. Napoleon se však na stět s Ruskem intenzívně připravoval. A tak na samotném začátku prosince 1806 Alexandr I. vyzval k tvorbě domobrany. Po zkušenostech z předchozích bojů si uvědomoval, že dosavadní ruská armáda není s to nad Napoleonem zvítězit. A Rusku hrozil Napoleonův vpád. Aby podtrhl skutečnost tvorby domobrany, obrátil se 6. prosince 1806 ukazem na Posvátný synod, aby vydal pokyn všem městským i venkovským kněžím, aby vyzývaly své farníky ke vstupování do domobranekých jednotek a všestranně aktivně (finančními či jinými příspěvky) přistupovali k jejich tvorbě. Kněží měli domobranu obhajovat, zdůvodňovat i vysvětlovat její nezbytnost. A to jako záležitost nutnou k záchraně Vlasti („Otečestva“). Válku car označil za nutný, spravedlivý a pro Rusko obranný boj.²⁹

Pravoslavný synod zareagoval bleskurychle. Záhy byl ve všech farních kostelích a chrámech čten ukaz Posvátného synodu vyzývající k boji proti otrokáři lidstva, nepříteli křesťanů, narušiteli světového klidu a míru, který si uzurpoval francouzskou královskou korunu, zničil mnoho měst, vesnic, chrámů a kostelů a nyní hrozí Rusku uzurpační moci a zničení pravoslavné, jak se v dobové dikci označovala, řecko-ruské („greko-rossijskoj“) církve.³⁰

Jedním z největších ohrožení, které pak ruský stát v moderní době postihlo, byl vpád Napoleonových vojsk do Ruska. Téhož dne (22. června 1812), kdy Napoleon z jím obsazeného Berlína vyhlásil ruskému caru imperátorovi Alexandru I. válku, Napoleonova vojska překročila pohraniční řeku Němen. Alexandr zatím sídlil ve Vilně (Vilnius). Chtěl se, shodně s tažením ke Slavkovu, ujmout vrchního velení ruské armády. Po několika jednáních se však této „cti“ vzdal a přenechal post vrchního velitele ministru války Michailu B. Barclay de Tolly (1761 – 1818) a jako jeho zástupci Pjotru I. Bagrationovi (1765 – 1812). Obrana ruského území se však nedařila.³¹ A tak dva týdny po manifestu, kterým Alexandr oznamoval všemu ruskému lidu zahájení obranné války s Napoleonem, 6. července 1812 vydal druhý manifest, a to o svolání domobrany. Bylo mu zřejmé, že řádná ruská armáda vytvořená na rekrutském systému nebude sto Napoleonovi čelit, a proto se manifestem obracel na všechny stavy ruského impéria, aby tvořily domobranu, jež by pomohla řádným vojenským jednotkám v jejich boji. Alexandr v době vyhlášení manifestu pobýval u armády. Záhy se ale vydal do sídelního města. Jeho cesta vedla přes Moskvu, kde jej čekalo grandí-

²⁸ MANFRED, Albert Zacharovič. *Napoleon Bonaparte*. Praha : Svoboda, 1975, s. 376-382.

²⁹ ŠILDER, Nikolaj Karlovič. *Imperator Aleksandr I. Jeho žizň i cartsvovanije*. Sankt Peterburg : Izdanije A. S. Suvorina, 1897, 2, Prímečanja, s. 353.

³⁰ MELNIKOVA, Armija i Pravoslavnaja Cerkov, přílohy, s. 300-303; ŠILDER, Imperator Aleksandr I., s. 354.

³¹ REYOVÁ, Tragické tažení 1812, s. 73-90.

ózní uvítání. Alexandra vítaly tisíce Moskvanů s patriotickými hesly záchrany vlasti. Celá akce však byla pečlivě režirovaná. Alexandr projížděl městem za mohutného vyzvánění zvonů. Celá akce se měla jevit jako mohutné vlastenecké vystoupení, jako důkaz Moskvanů, že jsou plně odhodláni bojovat s uchvatitelem Rusi, Napoleonem.³²

Na Alexandrův manifest ze 6. července navázala výzva Posvátného synodu, která podtrhovala spojitost stávajících událostí s revolucí ve Francii roku 1789, v níž pod vizí svobody byl svržen „jedinoděržavný“ trůn a křesťanské oltáře. Tím si francouzský lid vysloužil boží prokletí. Rusko je posledním státem a Rusové posledním národem, které mohou s boží pomocí zachránit svět.³³

Vzápětí Posvátný synod vydal příkaz, aby nejbližší neděle či svátek byl před všemi liturgiemi čten jak Alexandrův manifest, tak výzvy synodu. Neděle a svátek byly zvoleny z praktického důvodu. Zejména na ruské vesnici totiž bylo zvykem navštěvovat chrám především v tyto dny. Zejména v době zemědělských prací a tam, kde cesta do chrámu trvala delší dobu, byly cesty rolníků („krestjane“) na bohoslužbu ve všední den vzácností.³⁴

Na příkaz Posvátného synodu bezprostředně reagovali jeho podřízení. Záhy se objevila vyjádření metropolitů vyzývající lid k odhodlání v boji za spásu boží a vlasti. Na metropolitní apely navázaly žádosti, příkazy a vysvětlování nižších instancí. Výzvy Posvátného synodu se četly ve všech kostelích a chrámech, doplňovaly je apely jednotlivých kněží, zmínky o bojových úspěších se objevovaly ve všech kázáních. Jejich nedílnou součástí byla slova o spravedlivé válce za záchranu Vlasti, o Napoleonovi jako nepříteli Ruska a pravoslavné církve, o důležitosti mise, kterou Bůh vložil na bedra Ruska a Rusů, jejichž úkolem je zastavit Napoleona a osvobodit nejen Rus, ale i celou Evropu. Tato slova se pak stala součástí kázání po celou dobu války a stala se základem církevně patriotických vyjádření formujících novou identitu obyvatel ruského impéria. Mnohé z toho bylo využito i ve světské propagandě: jak samotným imperátorem, tak vrchními veliteli a jednotlivými velícími důstojníky, i činiteli ruské kultury.³⁵

Například v prvních dnech války profesor derptské univerzity V. F. Gecel zaslal ministrovi války Barclay de Tollymu dopis, ve kterém vysvětloval, že podle kabalistického významu se ve jméne Napoleona objevuje číslo 666 a předpovídá se jeho konec v roce 1812. To mělo být využito v propagandě mezi ruskými vojáky, že bojují v souladu s tím, že osud Napoleona je zpečetěn, jen je nutné toho využít a zabránit Napoleonovi, aby Rusko ničil.³⁶

Na carův podnět ruští biskupové psali modlitby za spásu Ruska, za posílení bojového nadšení vojáků, za tvorbu domobrany. Mnohé z modliteb byly tištěny v tisíci kusovém nákladu a distribuovány k armádě a do míst, kde se pohybovala vojska. Obdobně byly distribuovány i tam, kde se očekával příchod francouzských vojsk,

³² MELNIKOVA, Armija i Pravoslavnaja Cerkov, s. 100.

³³ *Polnoje sobranije zakonov Rossijskoj imperii*, 24. Sankt Peterburg : Tipografija II. oddelenija Sobstvennoj Jego imperatorsikogo Veličestva kancelarii, 1839, No. 17910.

³⁴ *Russkije*. Moskva : Nauka, 1997, s. 654-655.

³⁵ Pervyje dni v sozžennoj Moskve. Sentjabr i oktjabr 1812 – goda. Pismo kn. A. A. Šachovskogo. In *Russkaja starina* 20, 1889, oktjabr, s. 34-36.

³⁶ MELNIKOVA, Armija i Pravoslavnaja Cerkov, s. 70.

např. v moskevské jeparchii. Propaganda využívající dosavadní národně identifikační znaky se stala organickou součástí boje. Následně pak se z ní stal odrazový můstek pro další prohlubování ruské národní identity. Především té její části, která byla využívána pro potřeby státní ideologie, tedy pro formulování výše již zmíněné teorie oficiální národnosti.³⁷

Nezbytnou aktivní složkou byla církev. Ta tedy především prostřednictvím chrámů a v nich působících kněží v době Vlastenecké války všemožně vyzývala farníky k tomu, aby se chopili zbraní a spasili s boží pomocí víru otců. Byla si vědoma, že musí položit na prvním místě akcent na víru. Ovšem jen takovou víru, která by byla nerozborně spojená s Vlastí (ruským státem). V církevní dikci tedy šlo o boj za záchranu Víry a Vlasti. Duchovní explicitně dostali od metropolitů za úkol upevňovat mezi lidem víru ve vítězství, všemožně bojovat s nepřátelskou propagandou a vyzývat k organizaci a účasti na domobraně. Současně se jaksi permanentně modlili za spásu ruských zbraní.

Výzvy Posvátného synodu průběžně doplňovaly apely jednotlivých kněží. Zmínky o bojových úspěších se objevovaly ve všech kázáních. Jejich nedílnou součástí byla slova o spravedlivé válce za záchranu Vlasti, o Napoleonovi jako nepříteli Ruska a pravoslavné církve, o důležitosti mise, kterou Bůh vložil na bedra Ruska a Rusů, jejichž úkolem je zastavit Napoleona a osvobodit nejen Rus, ale i celou Evropu. Tato slova se pak stala základem církevně patriotických vyjádření formujících moderní identitu obyvatel ruského impéria. Mnohé z toho bylo využito i ve světské propagandě: jak samotným imperátorem, tak vrchními veliteli a jednotlivými velícími důstojníky i činiteli ruské kultury.³⁸

Dne 7. září 1812 se odehrála jedna z nejkrvavějších a největších bitev ruských dějin – střet rusko-francouzského vojska u Borodina, vesnice poblíž Moskvy. Borodinská bitva neznamenal rozhodné vítězství pro jednu ani druhou stranu. Přesto znamenala zásadní zvrat v rusko-francouzské válce. Na ruské straně totiž po měsících chaosu provázeném ústupem jednotlivých armád směrem na východ, zasáhlo vskutku jednotné vojsko. Vojsko vedené jedním a jedinečným vrchním velitelem, generálem knížetem Michailem Illarionovičem Kutuzovem – Goleniščevem (1747 – 1813). Jednotná byla i identifikační ideologie: spása vlasti – ruského impéria. I když po borodinské bitvě následoval ještě další ústup ruských jednotek, dokonce až za Moskvu, přičemž Moskva byla obsazena francouzskými jednotkami, nastal ve válce zásadní obrat. Stěžejní roli přitom sehrála ideologie jednoty dosahující v dalších střetech skvělého vítězství nad uchvatitelem – Napoleonem. Jí nadřazenou byla formující se moderní národní ruská identita – příslušnost ke státu a jím subsumujícím konkrétní kulturně civilizační entitu.³⁹

V borodinské bitvě, podobně jako o dvě stě let dříve, v roce 1612, zasáhlo proti uchvatitelům „národní vojsko“ tvořené na základě carovy výzvy „domobranou“. Ostatně bojovalo, jak již dobová propaganda zdůrazňovala, v národní – vlastenecké („Otečestvennoj“) – válce. Nejednalo se o jednotné vojsko, ale o relativně samostatné

³⁷ MELNIKOVA, Armija i Pravoslavnaja Cerkov, s. 72-75.

³⁸ Pervyje dni v sozžennoj Moskve, s. 34-36.

³⁹ LJUBČENKO, Oleg Nikolajevič. *Graf Rostopčin*. Moskva : Ekmoc, 2000, s. 330-343.

regionální jednotky, jejichž tvorbu organizovali a na jejich případném velení se podíleli místní gubernátoři. Nejvýznamnější částí domobrany bylo moskevské vojsko, o jehož ustavení rozhodl car Alexandr I. manifestem zveřejněným během jeho osobní návštěvy Moskvy 6. července 1812. Nelze v této souvislosti pominout skutečnost, že místní šlechta, a neplatilo to pouze pro moskevskou, se tvoření domobrany bránila. Neobávala se nové podoby identity společnosti, ale toho, že masám, které se stanou součástí „lidového“ vojska, budou rozdány zbraně. Tedy strach z toho, že vlast sice bude, možná, zachráněna, ale široké vrstvy budou moci zneužít své ozbrojené pozice proti ní. Takto uvažoval i vrchní gubernátor Moskvy hrabě Fjodor Vasiljevič Rostopčín (1763 – 1826). Opakovaně o otázce domobrany diskutoval s velkokněžnou Kateřinou Pavlovnou (1788 – 1818), sestrou cara Alexandra I. Pavloviče, mimořádně aktivní a vzdělanou dámou, která měla velký vliv na svého bratra. Byla to právě Kateřina Pavlovna, kdo podnítl dvorního historiografa, spisovatele Michaila Nikolajeviče Karamzina (1766 – 1826), aby na základě svých zkušeností sestavil dokument hodnotící dosavadní Rusko. Karamzin jí *Zapisku o drevnej i novoj Rossii* představil v únoru 1811. Jednalo se o mimořádně propracovaný ideologicko-identifikační akcent na tradiční Rusko, který jednoznačně obhajoval tradiční ruský identifikační konzervativní model, jenž, podle Karamzinova tvrzení, ve stávající vědomostní a identifikační úrovni ruské společnosti nesnese liberalizující a výrazněji modernizační kroky. Car Alexandr, který takové činy konal, byl na Karamzina značně rozezlén. Nicméně následně Napoleonskými válkami podtržená vize o jeho schopnosti spasit křesťanský svět jej přivedla k tomu, aby dal Karamzinovi zapravdu a umožňoval jen dílčí kroky mající zvýraznit identifikační proces, odvíjející se od tradicionalistického a konzervativního modelu vztaženého primárně k nezpochybnitelnosti ruského státu.⁴⁰

Karamzin ve svých *Dějínách ruského státu*, které začal vydávat v roce 1804, podtrhl úlohu výjimečných osobností. Podotkněme, že Karamzin do své smrti v roce 1826 stačil napsat 12 dílů. Snad signifikantní je, poslední díl končí líčením událostí roku 1612.⁴¹ Vlastenecká válka roku 1812 a především borodinská bitva jako by mu daly za pravdu. Symbol této bitvy, symbol vojevůdce – Kutuzova –, ale také symbol cara imperátora Alexandra I Pavloviče pak sehrál podstatnou roli pro další formování moderní ruské kulturní a národní identity. Ruská společnost se začala chápat v celku s příslušností k výše zmíněným symbolům. Symbolům, které představovaly skvělé vítězství nad nepřítelem, symbolům, jež byly přenesené chápány jako záruka další jistoty a bezpečí. Ovšem pouze při podmínění kolektivem národa („Narod“) a vlasti („Otečestva“).⁴²

Roli státu v tomto procesu jsme již několikrát zdůraznili. Je však nepochybné, že i ruská pravoslavná církev, ačkoli před tím její podíl na identifikačním procesu klesal, sehrála nyní mimořádně důležitou roli. Nešlo „pouze“ o duchovní dimenzi, i když

⁴⁰ VLČEK, Radomír. Stát a církev v prvních desetiletích 19. století. Ruská identita od Kutuzova po Uvarova. In *Studia historica Brunensia* 63, 2016, 1, v tisku.

⁴¹ KARAMZIN, 2, s. 163-210.

⁴² VLČEK, Radomír. Meždu revolucijej i kontrarevolucijej: ličnost Lavra Kornilova. In *Novaja rusistika. Meždunarodnyj žurnal sovremennoj filologičeskoj i areaľnoj rusistiky* 7, 2014, č. 1, s. 151-169.

víra a pravé vyznání hrály stěžejní roli. Role ruské pravoslavné církve v prvních letech 19. století a zejména v době Vlastenecké války byla determinována tím, nakolik se v průběhu 18. století stále více stávala nástrojem státu. Zůstával jí však výrazný podíl na formování morálního kodexu ruské společnosti. Ta sice k jeho uplatňování v každodennosti využívala především předávání z generace na generaci, musela však také reagovat na nově se formující zmodernizované prostředí. Na něj ovšem nedokázala dostatečně pružně reagovat. Zejména se stěží vyrovnávala s procesem sekularizace, následkem čehož se dostávala vysloveně do krizové situace. Morální kodex se však „zásluhou“ státně politického ohrožení Ruska dostal do nebývalých výšin. Právě církev jej v nich dokázala uchopit, podpořit, ale také pro sebe využít.⁴³

Dopady pro další desetiletí

Formování národní identity moderních národů má hluboké kořeny. Ty se nejčastěji vinou k 18. a 19. století. Pro většinu moderních evropských národů byla pro jejich identitu stěžejní Velká francouzská revoluce a jí změřené vymezení: ve třetím článku *Deklarace práv člověka a občana* ze srpna 1789, jejímiž hlavními autory byli spisovatel a novinář Honoré Gabriele de Mirabeau (1749 – 1791) a duchovní a spisovatel Emmanuel Joseph Sieyès (1748 – 1836), se mj. zmiňovalo: „*Jediným zdrojem veškeré suverenity je Národ. Žádná instituce, žádný jednotlivec nemůže vykonávat pravomoc, která by od něj výslovně nepocházela.*“ Bylo to v podstatě totéž, co 4. července 1776 ratifikoval Kontinentální kongres ve své americké deklaraci nezávislosti, kterou tehdy třináct severoamerických kolonií vyjadřovalo svoji nezávislost na Velké Británii (4. červenec se v USA tradičně slaví jako den nezávislosti): „*Princip veškeré svrchovanosti spočívá v podstatě v národě. Žádný sbor, žádný jednotlivec nemůže vykonávat moc, která by z něj nebyla výslovně odvozena.*“ Rozhodující postavení pro identitu se tím připisovalo národu.⁴⁴

Vezmeme-li v potaz ruský termín „narod“, dojdeme nejen k paradigmatu národ, ale i lid. Lid byl ovšem na konci 18. století a na počátku 19. století v ruském impériu chápán jako beztvárá amorfní vrstva bez schopností něco konkrétního vnímat či s něčím konkrétním pracovat.

S ohledem na tuto skutečnost je nutné v případě formování národní identity ruského národa více než kdekoli jinde pracovat s názory konkrétních osobností. Ty vytvářely základní teze a myšlenky moderní identity, přenášely tradice do nové doby, prezentovaly názory širším vrstvám, ale i hledaly cestu, jak má to, co bylo uvedeno, „národ“ uchopit. Zdánlivě výhradně kulturně civilizační a ideová záležitost. I takové východisko však musíme zasadit do širších politických souvislostí. Pro formování národní identity moderního ruského národa totiž nesehrály rozhodující úlohu myšlenky francouzské revoluce, jako u většiny evropských národů, ale události s ní související a na ni navazující, soupeření ruského státu s Napoleonem. Napoleon sice na dobývaných územích šířil leckteré závěry francouzské revoluce, ruská národní identita se však tvořila na negativních vymezeních. Vycházela ze

⁴³ VLČEK, Radomír. Ke kořenům sekularizace v ruském impériu. In HANUŠ, Jiří (ed.). *Vznik státu jako proces sekularizace*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006, s. 117-130.

⁴⁴ HOBSBAWM, Erik J. *Národy a nacionalismy od roku 1780. Program, mýtus, realita*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000, s. 47-58.

své tradice lokálního patriotismu, oddanosti panovníkovi a osobnostem, stejně jako pravoslavné víře, aby se prohlubování národní identity odehrávalo v kontrapunktu k hrozbě podmanění, ztráty státní suverenity, násilného věroučného odcizení. Jestliže boj za obranu území, na němž ruská společnost žila, v minulosti spojoval a podněcoval ke společné identitě, pak obrana proti Napoleonovi, který se roku 1812 objevil až před moskevskými branami, tuto skutečnost zvýraznil. Vítězství nad Napoleonem vedlo pak k upevnění přesvědčení, že život v imperiálním celku, jemuž vládne jednotná a sama se zřetelně se státním celkem identifikující ruská komunita, je vysloveně nezbytný. Odehrával-li se dosud boj Rusů s nepřitelem v zahraničí, i když byl pro impérium společný a i když byl nesen ústřední ideou impéria – jeho expanzi, roli nezbytnosti spojit se do jednoho celku a zřetelně se s ním či k němu identifikovat, neplnil. Až Napoleonova hrozba uvnitř Ruska oživila vzpomínku na mongolská, polská a švédská nebezpečí a až vítězství nad Napoleonem utvrdilo ruskou komunitu ve vizi o nezastupitelnosti samoděržavného státu.

Vítězství nad Napoleonem ovšem nebylo jen vítězstvím státu. Stalo se tak díky aktivitě širších vrstev společnosti. O jednotném národě lze však hovořit pouze v jednostranných ideologických konstrukcích. Lid byl v Rusku po staletí nejen považován za beztvárovou, šedou, aktivity neschopnou masu. Činitelé státu se snažili vnuknout přesvědčení, že aktivní je pouze stát, a proto se také jen vládnoucí (oficiální) kruhy mohou věnovat formulaci státních idejí, ideologii a identitě. Kulturně-civilizační fenomén národní identity náležící společnosti akceptovaly jen do té míry, nakolik se projevoval automaticky, nevědomě, jako dědictví minulosti, jako odraz zobecněných ruských tradic upevňujících státní organizaci. Pokud ve vztahu ke společnosti a její identitě nějakou aktivitu připouštěly, pak pouze ve smyslu všeruské jednoty („sobornosti“), tedy jednoty projevující se přináležitostí k ruskému imperiálnímu celku a jeho pevnému vztahu s pravoslavnou církví.

Ve skutečnosti byla v důsledku snahy oficiálních ruských kruhů společnosti vše naordinovat a naopak v důsledku tradiční pasivity ruské společnosti aktivita kulturně civilizačního fenoménu společnosti záměrně tlumena. Nikoli ovšem až do takové míry, aby se nemohla v bližším či delším časovém horizontu výrazněji projevit. Protože byla vždy tak razantně potlačována, dalo se očekávat, že se projeví nikoli jako loajální odraz vizí šířených oficiální ideologií, ale jako její opozice. Pro to však ještě nebyla na počátku 19. století příležitost.⁴⁵ Negramotné, ideologickými vizemi jednoty a harmonie státu a společnosti (tzv. „sobornosti“) svázané masy nedokázaly ani vlivem politických událostí, které je identifikačně nadřazovaly státu, projevit svoji aktivitu. Mohli je však „probouzet“ „osvěcení“ jedinci. Vlastně šlo o podobný proces, jaký se odehrával při formování moderní národní identity národů, které nežily ve vlastním státě, nebyly v době vhodné pro národní identifikaci státotvorným národem.⁴⁶

⁴⁵ HOSKING, Geoffrey A. *Russia: People and Empire 1552 – 1917*. Cambridge; London : Harvard University Press, 2006, s. 133.

⁴⁶ VLČEK, Radomír. Slovanství, panslavismus a rusofilství při formování moderního českého národa. In *Slovanské historické studie 30*, Praha; Brno : Historický ústav AV ČR, 2005, s. 59-109.

Takové „obrozenecké“ osobnosti se v ruském prostředí skutečně objevovaly. Jednalo se o tzv. raznočince, tedy osoby „různých stavů“, které v průběhu napoleonských válek poznaly, co se děje ve střední a západní Evropě a pojaly za vlastní myšlenku prosadit ruský národ do evropských dimenzí nejen ve smyslu imperiální, ale také moderní etnické identifikace. V první řadě jim šlo o jeho aktivitu, o jeho probuzení z letargie. Obvyklé historiografické klišé spojuje dobu vlády ruského cara imperátora Mikuláše I. (1825 – 1855) s ultrakonzervatismem vázaným na uzavřenost Ruska do sebe.⁴⁷ Skutečnost ovšem byla jiná. Od doby vlády cara imperátora Alexandra I. bylo vzdělání (včetně vysokoškolského) umožněno všem společenským vrstvám. Dostupnost byla sice omezena možnostmi zaplatit za něj, ale dosavadní legislativní omezení vysokoškolského vzdělání na šlechtu bylo zrušeno. Rostoucí poptávku uspokojovaly nově zřízené vysoké školy. Nejen na těch nových pak právě v době vlády Mikuláše I. vznikaly nové katedry (např. slavistická), na které usedali za Alexandra nebo Mikuláše vzdělání raznočinci. Nejen oni, ale i další intelektuálové vycestovávali za odbornými zkušenostmi do zahraničí, vládnoucí kruhy přistupovaly k rušení nevolnictví.⁴⁸

„Obrozenci“ těžili již za vlády Alexandra I., ale zejména pak v době Mikuláše I. ze skutečnosti, že vítězství Rusů nad Napoleonem upevnilo hrdost mas na vlast. Byli to právě oni, kdo společně s entuziasmem z ruského vítězství ve zbrani posílili požadavek vyrovnat Rusko se západní Evropou i ve smyslu kulturní vyspělosti. Využili toho, že soupeření s Napoleonem doposud neobvyklým způsobem rozvinulo patriotickou legendu o národní jednotě a za přispění vlivu evropských romantických proudů, které vyzdvihovaly národ a národní a kulturně civilizační identitu, šířili v ruském prostředí přesvědčení, že každý národ je povinen dosáhnout kulturně civilizační svébytnosti a vnést jedinečný vklad do světové kulturně civilizační pokladnice. Podobně jako „obrozenci“ v jiných zemích se přitom odvolávali na historické tradice.⁴⁹ Tím se zrodila aktivita básníků, prozaiků, dramatiků a historiků, kteří postupně upevňovali znaky národně identifikačního procesu. Podotkněme jen, že na prvním místě jim šlo o prosazení ruského literárního jazyka. Brzy ovšem přešli k literatuře, historii, národopisu aj. rovinám akcentujícím kulturně historické tradice ruského národa a vyzdvihujícím od těchto tradic se odvíjející národní identitu. Ani ve slovech takových osobností jako byl spisovatel a historik Nikolaj Michajlovič Karamzin (1766 – 1826), básník Gavrila Romanovič Děržavin (1743 –

⁴⁷ ŠVANKMAJER a kol., Dějiny Ruska, s. 243-245; PUŠKAREV, Sergej G. *Rossija 1801 - 1917*. Moskva : Posev, 2001, s. 50-55.

⁴⁸ Po dlouhých jednáních v tzv. tajných výborech se na konci 30. let 19. století začala realizovat reforma navržená ministrem státních majetků hrabětem Pavlem Dmitrijevičem Kiselevem (1788 – 1872). V jejím rámci byli postupně, mezi roky 1837 – 1841, v rámci změn týkajících se státních majetků, vyvázáni z osobní závislosti tzv. státní nevolníci a postaveni na rovinu svobodným sedlákům. Šlechticům, kteří vlastnili nevolníky („poměščíky“) měli od roku 1803 právo, aby po souhlasu státních úřadů propustili nevolníka z osobní závislosti, pokud jej dostatečně ekonomicky zajistí. Podle zákona z roku 1842 takové rozhodnutí šlechtice nepodléhalo státnímu souhlasu a záleželo jen na šlechtici, nakolik dá takovému jedinci (rodině) do užívání půdu či jiný majetek. Srov. VURSTA, N. I. *Istorija Rossii. Daty, sobytija, ličnosti*. Rostov na Donu : Feniks, 2013, s. 62-63.

⁴⁹ KOŽINOV, Vadim Valerianovič. *O principech postrojenija istorii literatury (metodičeskije zametki)*. Kontekst. Moskva : Algoritm, 1973, s. 291-93.

1816), bajkař Ivan Andrejevič Krylov (1769 – 1844), básník hrabě Dmitrij Ivanovič Chvostov (1757 – 1835), dramaturg kníže Aleksandr Alexandrovič Šachovskij (1777 – 1846), básník, dramaturg a hudebník Alexandr Sergejevič Gribojedov (1795 – 1829) a spisovatel a básník Alexandr Sergejevič Puškin (1799 – 1837) se ovšem akcent kulturně civilizačních aspektů jako základu národní identity neabstrahoval od projevu hrdosti za existenci velkého státu, v jehož čele stáli a stojí Rusové. Jazyk, literatura a ostatní sféry kultury se spíše než dominantními staly oporou pro identitu ve smyslu imperiálního celku.

Příležitosti takto posílit identitu společnosti vůči státu se chopila loajální aristokracie nacházející se ve vojenské či občanské státní službě. Aktivita lidu (mas, společnosti) zůstávala stále ještě minimální. Nebylo nutné jí tedy čelit, dokonce s ní ani nebylo nutné počítat. Bylo jen třeba předběhnout aktivitu raznočinských intelektuálů a udržet otěže státního dirigismu. Na profilování ruské národní identity odvíjející se od moderního pojetí národa se tak podílela v první polovině 19. století jen úzká vrstva, drtivou většinou alespoň loajálně spjatá s vládnoucími kruhy, tedy s oficiálními názory.⁵⁰

Kruhy vládnoucí ruskému národu, resp. ruskému státu, byly i nadále přesvědčeny, že je třeba ruské společnosti přesně vymezit hranice, ve kterých se má pohybovat. V duchu této tradice tohoto názoru se v první polovině 19. století pokusily vymezit ruskou národní identitu se zvýšenou vehemencí. Že přitom na prvním místě stála identita k impériu, není zajisté již třeba zdůrazňovat. Lví podíl na tom měl přední politický, kulturní a vědecký činitel Ruska této doby hrabě Sergej Semjonovič Uvarov (1786 – 1855).

Uvarov při formulování identity ruského národa vyšel z přesvědčení o zvláštním charakteru ruského státu. Tvrdil například, že pokud Západ Rusku neumožní poklidný harmonický vývoj, bude muset Rusko dát volnost těm projevům, které určí její zvláštnosti, tedy vojenským krokům. Svoji představu o ruské národní identitě, kterou vyjádřil slovy o jednotě samoděržaví, pravoslaví a ruského lidu, připravil s přesvědčením, že o ruském impériu nelze soudit podle kritérií typických pro Evropu, tedy podle evropských teorií. Uvarovo heslo o jednotě samoděržaví, pravoslaví a národnosti reflektovala v Rusku první polovina 19. století vcelku pokrokovou vizi o skutečné monarchii („istinnoj monarchii“). Ta předpokládala vytvoření silného státního celku v čele s monarchistickým, resp. samoděržavným panovníkem, ve kterém silný stát překonává všechny vývojové problémy zákonnou cestou. Tou se řídí nejen všichni obyvatelé státního celku, ale i monarcha. K tomu je nezbytné, aby bylo všem zřejmé, jaká jsou jejich práva a povinnosti, tedy i monarchovi. Uvarovi se ovšem nejednalo o to, vymezit práva v občanském smyslu, ale v podobě rozhodujícího kritéria pro vybudování silného impéria. Kritérium hodnocení pro monarchu se tedy mělo opět odvíjet od jeho schopnosti obhájit mohutné impérium. Zájem všeho lidu, resp. všech národů, pak pojímal pouze ve smyslu jejich bezpečí před nepřítelem (vnějším i vnitřním, tedy včetně revoluce).⁵¹

⁵⁰ NIEDERHAUSER, Emil. *The Rise of Nationality in Eastern Europe*. Budapest : Corvina Kiadó, 1981, s. 165-173.

⁵¹ UTECHIN, Sergej Valentinovič. *Geschichte der politischen Ideen*. Stuttgart : Kohlhammer, 1966, s. 72-74.

Ruská imperiální politika 19. století natolik determinovala kořeny ruské národní identity, že ta byla od počátku 19. století chápána jako nedělitelně imperiální. Zvláště podstatné přitom bylo, že na šíření této identity měla vliv skutečnost, že se ruská vládnoucí vrstva snažila ovládnout celé impérium. Usilovala totiž o to, stát se supranacionální elitou, která by byla schopna šířit po celém impériu jednotný fiskální systém, centrální řízení armády, imperiální zákony jako nejvyšší autoritu a nejrůznější ideje včetně výhradně jí schváleného pojetí národní identity. V zájmu jejich prosazení akcentovala rusifikaci. Aby však rusifikace tak nedráždila, byli loajální neruší šlechtici kooptováni do imperiální administrativy. Svoje přitom sehrála skutečnost, že domácí byli díky znalosti mentality často více schopni poradit si s opozicí. Cílem bylo vyvolat iluzi, že ruské mnohonárodnostní impérium spočívá v ruské národní identitě, ale ruský národ ostatní nevykořisťuje. Jen málo z toho se zakládalo na nových principech národa, ve většině převažoval faktor státu, resp. impéria. Takovým způsobem se prohlubovala odlišnost mezi kategoriemi Rus a Rossija. Nejlépe lze tuto odlišnost ukázat na názorech mas, které spatřovaly v Rusi tradiční symbol patriarchálnosti a pravoslaví, etické normy ve kterých je utvrzovali jejich otcové. Ruská identita se takovým způsobem zakládala na odlišnosti od evropských národů často více na symbolech, než na konkrétních projevech. K nim patřil také symbol impéria, resp. mohutné ochraňující říše.

Závěr

Identita ruského národa se vyvíjela velmi pomalu. Jedním z důvodů, proč tomu tak bylo, byla skutečnost, že ruská šlechta ani v první polovině 19. století nechápala identitu jako nezbytný faktor své existence. Šlechta se proto na prvním místě identifikovala jako imperiální kasta. Moderní etnická podoba identity proto zajímala pouze ty, kteří se nemohli politicky, ekonomicky, ani sociálně prosadit – především raznočince a ty, kterým se nelíbil mikulášovský systém. I oni však nejprve vymezovali svoji identitu ve vztahu k impériu, tedy k Rusku jako státu.⁵² Bylo to výsledkem skutečnosti, že Rusko bylo od počátku 19. století zrostnatějším kolosem, jemuž vládlo centrum, kterému se nepodařilo prosadit skutečný centralismus.

Pomalost formování identity ruského národa ovlivňovala navíc skutečnost, že pro ni, stejně jako pro každou expandující říši, bylo nezbytné se soustředit na kvantitativní stránku své existence. K tomu lze jen dodat, že zejména od dob Petra Velikého bylo v Rusku považováno za rozhodující kritérium velikosti říše („velikoderžavije“). Car byl považován za schopného jen tehdy, jestliže v době vlády rozšířil její území.⁵³

Jestliže v první polovině 19. století identita ruského národa souzněla s principy státu a imperiálnosti, pak v polovině 19. století se toto propojení ještě zvýraznilo. Zvláštnosti ruské identity znějící v oficiální dikci přešly do dikce širších společenských vrstev. Výrazný podíl na tom měl opět válečný konflikt, tentokrát neúspěšný.

⁵² LEMBERG, Hans. *Die nationale Bewußtsein der Dekabristen*. Köln; Graz : Böhlau Verlag 1963, s. 7-16.

⁵³ HOSKING, Russia: People and Empire 1552 - 1917, s. 142-143.

SUMMARY

Towards the Roots of a Modern Russian National and Cultural Identity

The formation of a modern national identity was a widespread process of the second half of the 18th and 19th centuries. The Russian environment, like most other ones, was linking older, traditional identifying features, with modern ones. In both cases, as well as ideas, also political issues were significant. In Russia, this character manifested itself even more as the identity of Russian society having been formed based upon a fear of the enemy. The primary identifying factor was the state, which was seen by Russian society as the only guarantee of its independence and identity. The second identifying factor was belonging to the leader, the state leader, but also to the leader on a local (military) scale. This identification characteristic was conditioned by the traditional passivity of Russian society, its expectation of the future and the action of both secular and spiritual power. Spirituality and faith went hand in hand with it. The Orthodox faith was another pivotal identifier. Unlike other countries, in Russia, the church had not become so powerful. It was a consequence of being subordinate to the State, a secondary position resulting from Byzantine Cesaro papistic tradition. Significant for the formation of a modern national identity was thus the language, literary, historical, ethnological, folklore and other traditions. In the present study, the factor of the Napoleonic wars has been accentuated, especially the Patriotic Wars, but at the same time attention was drawn to the role of personality of the type of the historian Karamzin, who formulated historical and other traditions of modern identity, based on the necessity of the Russian state and its Orthodox Church, in the form of ideology, the culmination of which was Uvarov's definition of a so-called official nationality.

doc. PhDr. Radomír Vlček, CSc.; Katolícka univerzita, Filozofická fakulta, Katedra histórie
SK-034 01 Ružomberok; Hrabovská cesta 1

Historický ústav AV ČR, v. v. i., pobočka Brno
CZ-602 00 Brno; Veveří 97
e-mail: <vlcek@brno.avcr.cz>